

VOLGA DELTASINDAKİ ANTİK ŞEHİR

Dimitriy Viktoroviç VASILYEV

Dr., Astrahan Devlet Üniversitesi, Arkeoloji Laboratuvarı, e-posta: hvdv@mail.ru,
asuif@mail.ru

Çeviren: Mustafa IŞIK

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD. Doktora Öğrencisi, e-
posta: egeli21@hotmail.com

Özet

Bu makalede, Volga Deltası'nda Astrahan yakınlarında yer alan Samosdelska şehrinin yerleşim yeri, mimari yapısı ve arkeolojik kalıntıları incelenmiştir. Burada Rus bilim adamları tarafından yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, Hazarlar, Moğollar ve Altınordu gibi üç medeniyetin kalıntılarına ulaşılmıştır. Bundan başka, Hazar Kağanlığı ve göçebe Oğuzlar arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Makalenin son kısmında ise Ebu Hamit El- Gırnati, El-Mesudi ve El- İstahri gibi Arap seyyahların şehir hakkındaki görüşleri okuyuculara aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samosdelska Şehri, Volga Deltası, Astrahan, Hazar Kağanlığı, Oğuzlar

Abstract

In this article, it was examined the city of Samosdelska's residential area, architectural structure and archaeological ruins. In this area, as a result of archaeological excavations performed by Russian scholars, three civilizations' ruins like the Khazars, the Mongols and the Golden Horde were found. Besides in this article relations between Khazar Kaganate and nomadic Oghuzs were mentioned. In the last part of the article, the thoughts of Arab travellers like Abu Khamid, Al-Girnatı, Al-Masudi, and Al Istakhri were explained to the reader.

Keywords: The City of Samodelska, Volga Delta, Astrakhan, Khazar Kaganate, Oghuzs

Giriş

Astrahan bölgesi hakkında arkeolojik bilgi boşluğu, Ortaçağın ilk dönemlerine ait olan ve Moğollar zamanına kadar gelebilen arkeolojik eserlerin XX. yüzyılın son dönemlerinde bulunup incelenmesiyle kısmen dolmaya başlamıştır. Bulgular, Aşağı Povolje'nin ortaçağın ilk dönemlerindeki kültürel ve tarihi

gelişiminin yeniden gözden geçirilmesine imkân vermektedir. Önemli detaylardan biri de, meşhur yazılı kaynaklara göre, bu bölgenin Hazar Kağanlığı'nın merkezlerinden birisi olduğuna dair arkeolojik kanıtların bulunmuş olmasıdır. Hazarlar zamanına ait büyük bir tarihi kalıntı yeri olan Samosdelska şehri, Volga-İtil deltasında yer almaktadır. Alan bakımından diğerlerine nazaran daha düşük ölçekli olan Moşaik şehri Astrahan şehrinin doğu kesiminde bulunmaktadır.

Samosdelska şehri kendi kültürel katmanında Hazarlar (VIII-X yüzyıllar), Moğollar öncesi dönem (XI-XII yüzyıllar) ve Altınordu (XIII-XIV yüzyıllar) gibi 3 medeniyetin kalıntılarını içermesiyle eşsiz bir öneme sahiptir. Hazar Kağanlığı'nın son başkenti olan İtil (Atıl, Atel)'in kurulduğu yer, büyük bir ihtimalle Samosdelska şehrinde olabilir. XI ve XII. yüzyıllarda Volga deltasında kurulmuş Saksin (Sadjsin) şehrini, ünlü Arap tüccar ve seyyah Ebu Hamid el Gırnati'nin tasvirine göre bir ticaret şehri saymak mümkündür.

Samosdelska şehrindeki ilginç buluntuların çoğunluğu, Hazar Kağanlığı'nın yıkılışından sonra Volga deltasının ahalisinin çekirdeğini oluşturan Oğuzlar ve günümüzdeki birçok Türk dilli uluslar (Türkmen, Türk, ...vs) ile bağlantılıdır. Şimdiye kadar sadece gömülme adetlerine göre bilinen ve ilk defa Samosdelska şehrinde yerleşim yerinin kültürel tabakası bulunan ve Rus yazarlar tarafından "Tork" olarak adlandırılan Oğuzların, maddi ve manevi kültürünün, Sır-ı Derya ve Semireçya'nın (Yedisu-Çevirmenin notu) aşağı mecraları ve Orta Asya'nın arkeolojik kültürü ile genetik bağlantısı vardır.

Bu şekilde, Samosdelska şehrindeki kazıların devamı, Hazar Kağanlığı'nın tarihine ve kültürüne, Saksin bölgesine ve şehrine, ayrıca arkeologlar tarafından tatbiki bir şekilde incelenememiş olan Altınordu'nun kuruluş sürecinin aydınlatılmasına imkan verecektir. Bu çalışmalarla belki de, Büyük Türk Kağanlıklarının dağılmasından sonraki devirlerde Oğuz kabilelerinin uğraşları ve yerleşimleri hakkında da çok değerli bilgiler elde edilebilecektir.

Şehrin Yerleşimi

Samosdelska şehri Astrahan'ın 43 km aşağısında Eski Volga ya da Biryul'un sağ kıyısındaki deltada yer almaktadır. Şehrin ana bölümü, Volga'nın kurumuş eski yatakları boyunca her tarafından, kurumuş kanallarla çevrilmiş bir adada yer alır. Şehrin tahmin edilen doğu sınırı bugünkü nehir yatağının kuzey ve güney batısında, Volga'nın kurumuş eski yatağı olan "Yerik Volojka"dır. Eski ve yeni yataklarının arasında "Mısu" denilen yerde, şehrin kültürel tabakasını içerisinde barındıran ve çok fazla yüksek olmayan bir tepe vardır. Tepenin uzunluğu, Volga'nın eski yatağı boyunca kuzey doğudan, güney batıya yaklaşık 2 km, eni ise yaklaşık 500-700 metredir. Elde edilen buluntular, tepenin üst yüzeyinde daha fazla yoğunlaşmaktadır. Buluntuların yayılmış olduğu alanın sınırı, güneyde Volga'nın eski kanallarının yer aldığı ve Volga'nın iki derin kurumuş kolunun olduğu yerdir. Tepenin kuzeydoğu bölgesinde, 1994 yılına kadar yerleşim yerleri ve 3 numaralı Samosdelska hayvan çiftliği ve ot saklama depoları bulunmaktaydı.

Bunun yanında, eski feribot geçidi bölgesinde, Eski Volga ve Volojka'nın ayrıldığı yerden güneydoğuya, ana nehir yatağının aşağısına doğru akan ve dönüşte kıyı yarlarına ulaşan son derece önemli kültürel katmanlar bulunmaktadır. Buradaki buluntuların çoğunluğu seramik parçalarından oluşmaktadır. Şehrin bu kısmı, maalesef daha alçakta yer almakta olup, kültürel tabaka günümüzdeki su seviyesinin altında yer almaktadır. Bilinen sadece şudur ki; şehir veya şehrin bir bölümü, günümüzde çiftliklerin yer aldığı yerden, feribot geçidine kadar Eski Volga'nın kıyısı boyunca uzanmıştır (Yaklaşık 1 km).

Şehrin ana bölümü, eski dönemlerde, günümüzdeki feribot geçidi bölgesinde yer alan ve şehrin doğu kısmından kanallarla ayrılmış ve Volga'nın ortasında yer alan bir adada yerleşmekteydi. Böylece şehrin sağ kıyısı; kuzey sağ kıyı (Adadaki ana yerleşim yeri) ve güney sağ kıyı (alt kısım) olmak üzere en az iki bölümden oluşmaktaydı. D. V. Vasilyev ve D. V. Kutukov tarafından 1994–1995 yılında çizilen topografik plan, şehrin ana bölgesinin, kurumuş kanallarla çevrili adada yer aldığını göstermiştir.

IX. ve XIV. yüzyıllara ait kültürel varlıklar, Samosdelska arazisinde özellikle günümüzdeki Müslüman ve Hıristiyan mezarlıklarının yer aldığı eski Volga'nın sol kıyısında ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı bu araziye şehrin sol bölümü olarak saymak mümkündür. Şehrin bu bölümü Altınordu devrine nazaran daha erken bir döneme aittir. Şehrin şu anda bilinen genel alanı 2 kilometre kare olup¹, bu da ortaçağ devirlerine göre gayet önemli bir büyüklüktür.

V. L. Yegorov'un² kitabında “ Samosdelska “ şehri Altınordu dönemi şehri olarak geçmektedir. Şehrin arazisinden toplanan özellikle IX-X yüzyıllara ait seramik malzemelerin önemli bir kısmı, kendi dönemine karşı ilgi uyandırmaya ve Hazarlar dönemi hakkında tahmin yürütmeye imkân vermektedir³.

Şehrin Araştırılması

Samosdelska şehrinin planlı bir şekilde incelenmesi, 2000 yılında Moskova'da Yahudi Üniversitesinin öncülüğünde “ Hazar Projesi “ (Proje koordinatörü İ. A. Arjantseva) kapsamında arkeolojik bir gezi organize edilmesiyle başlamıştır. Gezinin idarecileri E. D. Zivilinskaya (RAN Etnoloji ve antropoloji enstitüsü), T. YU Greçkina (GNPU “ Miras “), kazı müdürü D. V. Vasilyev (Astrahan Devlet Üniversitesi)'dir. Arkeolojik incelemeler esnasında şehrin zemin ve jeofizik araştırmaları da yapılmıştır. Kazılar şehrin ada bölümünde ve en yüksek noktada yapılmaktaydı (Su seviyesinden yaklaşık 4. m yüksekte). Kazılarda büyük çoğunlukla yapı ve yapıların temelleri incelenmiştir. Şehrin ada bölümünde yapıların olağanüstü bir sıklıkta olduğunu belirtmek gerekir. Alan bakımından çok

¹ D.V, Vasilyev, T.Yu, Greçkina, Predvaritelnyye İtogi İzuçeniya Pamyatnikov Domongolskogo Vremeni v Delte Volgi, // Kulturi Stepey Yevrazii Vtoroy Polovini I Tısyaçetliya N.E.(İz istorii kotsuma). Samara 2000.s.156-157.

² V.L, Yegorov. İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordi v XIII-XIV.vv, M., 1985. s. 118.

³ D.V,Vasilyev, Pamyatnik “Samosdelskoye Gorodişe” // Voprosi Krayevedeniya. Materiali VI i VII. Krayevedçeskih Çiteniy, Posvyaşennih 50 Letiyu Pobedi Sovetskogo Naroda v Velikoy Oteçestvennoy Voynе. Vıp. 4-5. Volgograd, 1998. s. 48-50.

büyük olmayan konutlar, çok sıkışık bir şekilde yerleşmiş ve konutların temelleri de daha eski yapılara ayrılmıştır. Bütün delillere göre; işçiler sadece maksimum alan kullanmaya değil, ayrıca inşaat malzemelerinin hemen hemen hepsinin tuğladan olmasına da gayret etmişlerdir. Ayrıca daha önceki devirlere ait duvar kalıntıları da ikinci defa kullanılmıştır. Bu durum ise, ard arda meydana gelen yapıların ayırt edilmesinde ciddi bir zorluk teşkil etmektedir.

Şu an kazı alanı yaklaşık 400 m² alanı kapsamaktadır. Bu XII. Yüzyılın sonu, XIII. yüzyılın başındaki şehrin tüm mahallelerinin ve birkaç konutun planının, aşağı yukarı tamamının izlenmesine imkân vermiştir. Şehrin bu bölümünün oluşum devirleri çok açık ve net olarak ayırt edilmiştir.

Mimari

Kerpiç Yapılar: XII- XIII. Yüzyıllara ait yapılar kendilerini iyi muhafaza etmişlerdir. Burada birkaç yeraltı barınağı ve büyük bir zemin bulunmuştur. Üç ev ve yeraltı barınağı çok büyük olmayan bir sahaya girişlerle çevrilmiştir (Örneğin 4 x 6 metre). Böylece kendi tarzında bir yaşam kompleksi oluşmuştur.

Ev duvarları, yanmış tuğla ve çamurdan yapılmıştır. Duvarların dış çıkıntı bölümleri kırık tuğlalardan yapılarak iç kısmı kalın bir şekilde çamurla sıvanmış ve taban 30-40 cm alçaltılmıştır. Yapıların dış ölçüleri yaklaşık 5-6 x 4-5 metredir.

Yapıların oluşumundan sonra, üzerlerinde pek çok tadilat yapılmıştır. Genel olarak ev yapılarının şekli bu şekilde oluşmuştur. Duvar boyunca uzunlamasına çamur döşenerek üzerine tuğla dizilmiştir. Yatak odalarında ısınma için büyük yuvarlak soba ve ekmekek yapımı için de tandırlar yapılmıştır. Soba ve tandır dumanını dışarıya atmak için duvarlar arasına tuğlalar koyarak, bir duman yolu (baca) inşa etmişler ve bununla da aynı zamanda evin duvarlarını ısıtıp oda sıcaklığını arttırmayı amaçlamışlardır.

Bu evlerin mimari özelliklerinden ve de duvarlar arasına yapılan duman çıkışlarının (bacaların) yanlış inşa edilmiş olmasından dolayı duman evin içine çökmekteydi.

Kazıların güney bölümünde 1 numaralı yeraltıbarınağı yer almaktaydı. Yeraltıbarınağı dikdörtgen bir plana sahip olup, iri tuğla parçalarının balçık harcı üzerine dizilmesinden oluşmuş duvarlarla kaplıdır. Tuğlalar odanın iç tarafına dönük olarak konulmuştur. Doğu-Batı ekseninde barınağın genişliği 4,6 - 4,8 metredir. Kuzey - Güney ekseninde uzunluğu 5,6 metredir. Barınağa kuzey taraftan, uzunluğu 4 metre, genişliği ise 120 cm olan eğik bir koridordan giriş vardır. Araştırmalar barınağa, geçidin ilk başta kuzeyden değil, doğudan olduğunu göstermiştir. Bu geçit tuğladan yapılmıştır.

Barınağın duvarları, yanmış tuğlaların balçık harcı üzerine dizilmesiyle oluşmuştur. Güney bölümdeki yüksekliği, 32 kat tuğladan (taban seviyesinden 2 m.) ve kuzey bölümdeki yüksekliği ise 24 kat tuğladan (1,5 metre) ibarettir. Tuğlalar

kesinlikle ikinci kez kullanılmıştır. Çünkü tuğlaların bazıları kireçli sıva izleri taşımaktadır. Tuğlaların çeşitleri format ve boyut olarak, farklı türdendir. Esasında kare tuğlaların yan tarafları, 20, 21,5, 22, 23, 24 ve 25 cm dir. Kalınlıkları ise, 3,5 cm den 6 cm ye kadar değişmektedir.

Barınakların tabanı da topraktan yapılmıştır. Bütün dört duvar boyunca çok yüksek olmayan (15–25 cm yükseklikte) duman yolları yapılmıştır. Duman yolunun dolumundan sonra, içeriğinde 7 inşa devirlerine ait olabilecek duvar kalıntıları ortaya çıkmıştır. 2005 yılında tabanın merkezinde, tavan için ona destek hizmeti görebilecek bir sütunun derin bir çukuru bulunmuştur. Buna göre barınakların çatılarının dört köşe olduğu ve barınağın köşelerinden merkezi sütuna doğru, dörtlü paralel barla birleştirilmiş olduğu tahmin edilebilir.

1 nolu barınakta meydana çıkan bulgular binlerle ifade edilmektedir. Bu bölümün temelinde kırmızı topraktan yuvarlak şekilde yapılmış, büyük ve yapışkan bir seramik kap vardır. Seramikler arasında Şirvan seramiklerinden kesin olarak ayırt edilebilen, İran'ın resimli avize tipi (parlak) seramiklerinin bulunması, bu seramiklerin İran'dan ithal edildiğini göstermektedir. Altınordu seramikleri bütün seramiklerin %5 inden daha azını oluşturmaktadır. Bu seramikler barınağın üst kısmında saz ve kamış çatının altında yer almıştır. Barınaklarda büyük miktarda koni şeklinde kap kırıntıları bulunmuştur (10'dan çok kap). Bu kırıntılar ise burada kimyevi üretimle bağlantılı herhangi bir atölyenin olduğunu tahmin etmeye imkân vermektedir. Kimyevi maddeler için kullanılan kırmızı çamurdan yapılmış fincanlar da çok enteresandır.

Kemikten yapılan eşyalar genel olarak, “konkami” tabiriyle takdim edilmiştir. Demirden ve bakırdan yapılan metaller, kuvvetli bir şekilde paslanmış ve bu yüzden de bunların büyük bir kısmı restore edilememiştir. Camdan yapılmış oldukça fazla malzeme de bulunmuştur. Mısır veya Suriye ürünü renkli cam ürünlerin içinde cam kap parçaları, gerdanlık ve bilezik parçaları vardır. Barınağın aşağı bölümünde tavanın altında bulunan firuzeli bir aydınlatma avizesi bulunması dikkate şayandır. Bu tür avizeler, Orta Asya⁴ eserlerinde ve Moğollar zamanına kadar olan dönemde XII. yüzyıldan sonra XIII. yüzyılın başlarına aittir. Bu avizeler orada çok meşhur değillerdi⁵.

Duman yolu ve kanallardan oluşan ısıtma sistemlerinin Moğollar tarafından benimsendiğini ve Altınordu'nun bunu alarak Aşağı Povoljya'nın ev inşaatlarının gelişiminde kullandıklarını V. L. Yegorov ispat etmiştir⁶. Kazakistan'ın güneyinde ve Semireçya'da kanallar VII-VIII ve X-XI . yüzyıllarda meşhurdular⁷. Araştırmacılar

⁴ Y., Atagarriyev, O Nekotorih Srednevekovih Ukraşeniyax iz Şehr-İslama // İzvestiya AN. TSSR, Seriya Obşestvennix Nauk. No:1 Aşkabat,1965.s.11-12 ; Y.A, Davidoviç, Litvisnkiy B.A Arheologiçeskiy Oçerk İsfarinskogo Rayona // Trudi AN Tacikistan.SSR.T.XXXI. Duşanbe, 1956.s.124; G.YA, Dresvyanskaya, Busı s Gorodiş Starogo Merva // Trudi Yujno-Turkmenistanskoy Arheologiçeskiy Kompleksnoy Ekspeditsii, T.XIV.Aşkabat, 1969.s.80-84 ; Y.Y, Nerazik, Selskoye Jiliş v Horezme(I-XIV vv.) M., 1976. s. 104, Resim. 58.

⁵ Dresvyanskaya, 1969. s. 86.

⁶ V.L, Yegorov, Jiliş Novogo Saraya // Povoljye v Sredine Veka.M, 1970. s. 185-187.

⁷ Y.İ, Ageyeva, Pamyatniki Srednekovya (Raskopki na gorodişe Baba-Ata) // Arheologiçeskiye İssledovaniya na Severnih Sklonah Karatau. Almata, 1972,s.158-159 ; K.A. Akişev, K.M. Baypakov,

Moğollar dönemindeki kanalların ortaya çıkışının, Orta Asya'daki Türk topluluklarıyla, önce Uygurlarla, daha sonra Oğuz ve Kıpçaklarla bağlantılı olduğunu belirtiyorlar⁸. S. M. Ahincanov ve L. B. Yezakoviç Altınordu'nun Aşağı Volojka şehrine Kimek ve Kıpçak halklarının Güney Kazakistan'dan ve Aral'dan taşınmış olabileceklerini dile getirmişlerdir⁹. G. A. Federov Davıdov da V. L. Yegerov gibi Altınordu'da kanalların ortaya çıkışının Moğol nüfuzu ile bağlantılı olduğu görüşünü kabul etmemektedir¹⁰. Biz de S. M. Ahincanov ve L. B. Yezakoviç'in tezini tümüyle reddetmemeliyiz. Belki de Samosdelska şehrindeki kanallar Moğollar dönemine kadar Sırderya'nın yerli Oğuz ahalisi tarafından getirilmiştir. Bu tahmin konutlardan ve barınaklardan alınan seramiklerin analizine dayanmaktadır.

Böylece Samosdelska şehrinin incelenen evlerinin, Altınordu şehri olan Aşağı Povolje'dekine benzer yapılardan farklı olduğu tespit edilebilir. Analiz kayıtlarına göre, bulguların daha Moğollar dönemine kadar olan süreçte, XII. ve XIII. yüzyılların başlarında ortaya çıkmış olduğu ve XIII. yüzyılın 2. yarısında da oluşmaya devam ettiği tahmin edilebilir.

Şu anda, daha erken devirlere ait büyük ve çok odalı evlerin kazıları tamamlanmıştır (9 nolu Yapı – XII. yüzyılın başlarına ait). Muhtemelen daha fazla olan odalardan 5'i incelenmiştir. Bunlardan 3'ü gerçekten iyi durumda, fakat ikisi kısmen harap olmuştur. Çeşitli oda duvarlarındaki tuğlaların boyutu ve biçimsiz şekli ve evlerin asimetriği açıkça göze çarpmaktadır. 2004 ve 2005 yıllarında bu binaların ortaya çıkış sırasını belirlemeye imkan veren yapı unsurları ortaya konmuştur. Tahta ve yanmış tuğla parçaları kullanılarak doldurulan duvarlar ile yapılan müstakil ve kare şeklindeki binanın içinde ilk olarak 1 numaralı oda inşa edilmiştir. Onun yanında güneybatı da yine ilk döneme ait ve müstakil binanın 4 nolu odası inşa edilmiştir. Oda, ham tuğladan, köşeleri ise yanmış tuğlalardan inşa edilmiştir. Muhtemelen bu iki yapı bir çiftlik içerisinde tek bir kişiye ya da akrabalarına ait olan bir komplekstir. Daha sonra, onların arasına ilave duvarların yapılmasıyla 2 nolu oda inşa edilmiştir. 2 nolu odadan doğuya ve batıya doğru daha sonraki devirlere ait iki tane daha oda ortaya çıkmıştır. Mesela 9 nolu bina ile Samosdelska şehrindeki yapıların evriminin, Orta Asya modeline göre geliştiğini iddia edebiliriz. Orta Asya şehirlerinin dar mahallelerinin evlerin sıkışık inşa edilmesiyle oluştuğu ortaya çıkmıştır.

Kerpiç ve Çadır Tipi Evler: X. yüzyıl ve XI. yüzyılın başlarındaki tabaka, balçıkla sıvanmış kamyşlardan inşa edilmiş evlerin kalıntılarını içermektedir. Bunlar

L.B. Yezakoviç, Drevniy Otrar. Almata, 1972.s.69-74; K.M. Baypakov, Raskopki Gorodişa Kuyruktobe // Arheologičeskiye Otkritiya 1980 Goda. M.1981.s.431; Çuyskaya Dolina, Trudı Semireçenskoy Arheologičeskoy Ekspeditsii // Materialı İnstituta Arheologii No:141. M, 1950.s.49, Tab. XIX; Y.Y. Nerazik, O Nekotorih Naprevleniyah Etničeskih Svyazey Naseleniya Yujnogo i Yugo-Vostočnogo Pri-Aralya // İstoriya, Arheologiya i Etnografiya Sredney Azii, M, 1968.s.203-204.

⁸ Nerazik, 1976.s.64-69 ; L.B. Yezakoviç, Jilişe Otrara i Nekotoriye Etnokulturniye i Hozyaystvenniye Protssesi na Yuge Kazahstana v XIII-XVIII vv Srednekovaya Gorodskaya Kultura Kazahstana i Sredney Azii, Almata, 1983.s.90.

⁹ S.M. Ahinjanov – L.B. Yezakoviç, K Voprosu o Proishojdeniya Kanov na Sırdarye. İzvestiya AN. Kaz.SSR . Vıp. 2. 1972. s. 69.

¹⁰ G.A. Fedorov-Davidov, Zolotoordinskiye Goroda Povoljya. M, 1994. s. 75.

yanmış ve daha sonra tümüyle çukurlarda kaybolmuşlardır. Bu kare yapıların ölçüleri yaklaşık 3X3 metredir ve oldukça kalın duvarlardan (50 cm ye kadar) oluşmuştur. İçerideki duvarlar boyunca duman yolları vardır. Yapı malzemesi olarak; taş, kireçtaşı ve erken dönemlerden kalan malzemeler kullanılmıştır.

Şehrin en eski kültürel tabakası (IX-X. yüzyıllara ait) 2004–2005 yıllarındaki kazılar sırasında incelenmeye başlanmıştır. Kazı esnasında erken ortaçağlara ait 3 adet çadır ev ortaya çıkmıştır. Birincisinin çapı yaklaşık 3 metre, ikincisinin çapı yaklaşık 6 metredir. Üçüncü evde ise ana yuvarlak bölgede yerin kazılmasıyla dikdörtgen bir oda yapılmıştır. Bu yere 30–50 cm derinliğinde yuvarlak hendekler kazılmıştır. Bunlar aynı tarzdaki diğer yapıların sütun ve yuvarlak duvarlarının oluşumunun incelenmesinde yardımcı olmuştur.

Ortaçağın ilk dönemlerine ait çadır evler Volga'dan Aşağı Tuna'ya, Orta Don'dan, Kuzey Kafkasya'ya kadar büyük bir arazide yer almaktadır. Bunların detaylı panoramaları ve genel özellikleri V. S. Florov'un monografisinde yer almaktadır¹¹. Bu araştırmada Podonye (Don Boyu), Orta Povolje, Kuzey Kafkasya, Kırım, Orta Podneprov (Dinyeper Boyu), Kuzeybatı Karadeniz ve Kuzeydoğu Bulgaristan'daki, bilinen tüm çadır evler tasvir edilmektedir. Şimdiye kadar Povolje bölgesindeki özellikle Bilyar'da sadece bir tane bilinen çadır ev olması çok dikkat çekicidir¹². Aşağı Volga'da Samosdelska şehri arazisindeki çadır evler muazzamdır.

Bu tür yapılar muhtemelen Doğu Avrupa bölgelerindeki benzer yapılarla karşılaştırılabilir. Arkeolog D. İ. Dimitrov tarafından, Kuzeydoğu Bulgaristan'da “Bliskovo” köyü yakınlarında bulunan çadır tipi evler, plan ilkelerine ve yapılış özelliklerine göre bunlara daha yakındır¹³. Bliskovo'daki yapıların temel duvarları, dikey ve sarp, tabanı ise yatay durumdadır. Evin kuzeybatı kesiminde hafifçe yere kazılmış vaziyette bulunmuş 70 cm çapında ocak vardır. Bu binayı Samosdelska binalarına yakınlaştıran, en önemli özelliği temel boyunca, duvarların iki sıra halinde örülmüş olmasıdır. Etrafında bulunan ve balçıkla sıvanmış parçalar, duvarların orijinaline sadık kalınarak, yeniden restore edilmesine imkan vermektedir¹⁴.

1984'te Bilyar şehrinde bulunan çadır evler, yine özellik sıralarına göre de Samosdelska dakilerle karşılaştırılabilirler. Temelinin güney tarafında 1,40 m. uzunluğunda ve 1,20 m. genişliğinde bir çıkıntı vardır. F. Ş. Huzin bu çıkıntıyı bir giriş olarak yorumlamış ve yayımlamıştır¹⁵.

¹¹ V.S. Flörov, Rannesrednevekoviye Yurtoobrazniye Jilişa Vostoçnoy Yevropı. M, 1996.

¹² Flörov, 1996. s. 26, 83.

¹³ Flörov, 1996. s. 39, 90.

¹⁴ Flörov, 1996. s. 40.

¹⁵ F.Ş.Huzin, Saltovskiy Komponent v Kulture Naseleniya Rannego Bulgara (Bilyarskoye Gorodişe) // Ranniye Bolgarı v Vostoçnoy Evrope. Kazan, 1989. s. 65, 69.

Doğu Avrupa'nın çadır evleri, V. S Flörov tarafından, Hazar Kağanlığı'nın kültürü çerçevesinde, göçebelerin (Özellikle Bulgarlar) bir yere yerleşme, ikamet etme işaretleri olarak yorumlanmıştır¹⁶.

Peyzaj Araştırmaları

MGU (Moskova Devlet Üniversitesi – çevirmenin notu) Toprakbilimleri Fakültesi ve RAN Coğrafya Enstitüsü görevlileri ve master öğrencileri tarafından yapılan toprak ve peyzaj araştırmaları, Samosdelska şehri araştırmalarının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Şu anda araştırmalardan bazı sonuçlar alınmıştır. Mesela şehrin oluşumu ve fonksiyonu (XIV. yüzyılın başına kadar), belki de Hazar Denizi ve bölgesindeki kurak iklimin oluşumundan 1000 yıl sonrasına ait olabilir. Şehrin arazisi günümüzde Volga deltasının ortasında yer almakta olup Hazar Denizinin yarattığı afet alanının dışındadır. Şehrin kuruluş dönemine ait araştırmalar, peyzaj ve iklim koşullarının bugünkü gibi balıkçılık ve hayvan yetiştiriciliğine daha fazla müsait olduğunu göstermiştir. Çiftçiliğin gelişimi için sınırlı faktörler vardı. Ekilebilir topraklar, bugün de olduğu gibi sadece suni sulama yöntemiyle sulanabiliyordu. Arazinin doğal kaynakları ince ve küçük çömlek üretiminin ve hammadde merkezindeki yapı sanatının gelişmesine imkân vermiştir. XIV. yüzyılda Hazar Denizi'nin su seviyesinde sert ve hızlı bir şekilde yükselme olmuştur. Samosdelska şehir bölgesi özellikle felaket zamanlarında tehlikeli olan bir deltaya dönüşmüştür. Doğal afetin karakteri, yerleşim yerinin yıkılma ve tamamen ortadan kalkmasına sebep olabilirdi¹⁷. Şehrin ada kısmının XIV. yüzyılın ortalarında boşaltılması, arkeolojik verilerle de doğrulanmıştır. Toprak araştırmalarının bir diğer önemli sonucu da IX-X. yüzyılların kültürel tabakalarına ait olması muhtemel radyoaktif karbon serilerinin bulunmasıdır.

Etno-Kültürel Yorum

Şehrin kazı sonuçları, şehrin transit ticaret merkezi olduğunu bariz bir şekilde göstermiştir. Bulguların önemli bir kısmını çömlekler ve kaplar oluşturmaktadır. Bu mutfak eşyaları (Kazan ve Tencere) ve sofraya eşyaları ile (Bardaklar, Çanaklar, Tabaklar, Kapaklar, Sürahiler, Fincanlar... vs) hatırı sayılır miktarda sulamalı ve sulamasız kırmızı balçık seramik örneklerinin bulunması bunların yerli üretim olduğunu göstermektedir. Bu seramikler oldukça kolay bir şekilde ve yeterli düzeyde yorumlanmıştır. Harezmi, Aşağı Kafkas ve Şirvan'dan ithal edilen seramikler, Bulgar ustalar tarafından yapılan ve Bulgar üretimi olan X-XII. yüzyıl katmanlarına ait kapkacaklardan açıkça ayrılmaktadır. Seramik ürünlerinin hatırı sayılır miktarda oluşu Samosdelska şehrinin X-XII. yüzyıllarda Volga Bulgarlarıyla sıkı bağlantılarının olduğu hakkında kanıt oluşturur. X-XIII. yüzyıllarda Bulgar unsurları ile şehir halkı arasında ticari ilişki bulunmaktadır. Bu

¹⁶ Flörov, 1996. s. 59-60.

¹⁷ V.I. Turova, M.A. Bronnikova, E.P. Zazovskaya, "A settlement in the delta of Volga river: preliminary results of environmental study" 7th Annual Meeting European Association of Archaeologists. Final Programme and Abstracts. Esslingen, 2001. p. 112; M.A. Buronnikova, E.P. Zazovskaya, İ.A. Arjantseva, Gorodişe "Samosdelska": Predvaritelnyye Rezultati i Perspektivny Kompleksnyy Poçvenno-Landşaftny İsseledovanniy // Materialy Vserossiyskoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii Arheologiya Nijnego Povoljya na Rubeje Tısaçeletiy. Astrahan, 2001. s. 43-47.

ilişki, Volga Bulgarlarının ekonomik ve politik yayılışının günümüzdeki en güney noktasını oluşturur.

Kentin yüzeyi ile kültür tabakası ve yapışkan seramikten yapılmış çömleklerin önemli bölümü yeterince dikkat çekmektedir. Bunlar mutfak ve sofraya malzemeleri, tabaklar, çanaklar, tavalar, bardaklar, kapaklar, kazan ve tandırlardır. Kaplar süslenmiş ve yeterince çeşitli süslerden yararlanılmıştır (Tırnak, parmak basmaları, kamış şekilleri... vs). Bu gruba büyük kaplar ve üst kısımları çıkıntılı ve işlemeli olanlar girmektedir. Bunlar bol katkı maddeli ve iyi karılmamış harçtan yapılmış, düz renkte olup, zikzak şeklinde fırınlanmıştır. Bu tipteki seramikler, özellikle Orta Povolje'deki Bulgarlar zamanına ait olup (IX-X. yüzyıllara ait), oldukça meşhur olan seramiklere benzemektedirler¹⁸. S. A. Pletneva bunların, Hazar Kağanlığı'nın, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Oğuzlar gibi çeşitli göçebe kavimlerine ait olduğunu defalarca kanıtlamıştır¹⁹. Bu seramik grubunun merkezî Kazakistan ve Aral stepleriyle genetik bağının olduğu varsayılmaktadır. Esasen Oğuzlar sonrası olarak adlandırılan Sırderya (Asanas şehri, Keskenkuyuk-Kala) seramik kompleksleri olan geniş tabaklar, kenarlarındaki parmak işlemleri ile çok meşhurdur²⁰. Bu tip süsler genetik olarak Avarlar sonrası Amuderya (Tokkala)²¹'daki seramik kompleksleriyle ve Usturta²² şehrinin ortaçağ kurgan ve mezarlarıyla bağlantılıdır.

Zirai gruba ait kapların çoğunda parmak çıkıntısı şeklinde süslenmiş merdane vardır. Bu merdane daha çok kapların üst ve boğaz kısımlarında yer almaktadır. Bu tür dekoratif unsurlar ilk defa güneydoğu Aral'da daha sonraki etapta, Cetiasar (Yediasar çevirmenin notu) kültüründe görülmüştür²³. Sonraları ise Oğuzların "Bataklık Şehri" olarak adlandırılan kentte VIII-IX yüzyıl çömleklerinde yaygın olarak görülmüştür²⁴.

Yine bu kategoriye ait olan kap kacakların düz kapakları, tırnaklı kolları (sapları), dekore edilmiş ve süslenmiştir. Bu seramik eşyaların benzerleri Sırderya'da bulunmaktadır. Bunlar Cetiasar kültürünün oluşumu zamanında bu arazide yaygın olarak bulunan kapaklara ait olabilir²⁵.

Orta boy tabak veya bardakların girinti ve çıkıntılarla süslenmiş yapışık kolları oldukça yaygındır. Benzer seramiklere VII-VIII.²⁶ yüzyıllarda Sırderya

¹⁸ T.A. Hlebnikova, Keramika Pamyatnikov Voljskoy Bolgarii. M, 1984. s. 95-98, 216-219.

¹⁹ S.A. Pletneva, Keramika Sarkela-Beloy Veji // Materialı İnstitutu Arheologii. № 75. 1959. C. 230-237; ona je, 1967. s. 104.

²⁰ S.P. Tolstov, Goroda Guzov // Sovyetskaya Etnografiya. № 3. 1947. s. 65-67; N.N. Vakturskaya, Noviy Danıye o Gorodişe Asanas // Etnografiya i Arjeologiya Sredney Azii, M, 1979. s. 130-131.

²¹ A.V. Gudkova, Tok-Kala. Taşkent, 1964. s. 59, 66; L.M. Levina, Keramika Nijney i Sredney Sırdari v 1 ts. n.e // Trudı Horezmskoy Ekspeditsii. M, 1971. s. 65, Resim. 15.

²² Drevnyaya i Srednevekovaya Kultura Yugo-Vostochnogo Ustyurta. Taşkent, 1978. s. 208, 232-235.

²³ Tolstov, 1947. s. 65-67; Gudkova, 1964. s. 59, 66; Vakturskaya, 1979. s. 130-131.

²⁴ Levina, 1971. s. 23, Resim. 6, 15.

²⁵ Levina, 1971. Resim. 13, 15, 16.

²⁶ Vakturskaya, 1979. s. 131.

deltasında, Kuzey Kafkaslarda “Hazar” olarak adlandırılan komplekslerde²⁷ ve Tamatarhan’da²⁸ rastlanmaktadır.

Böylelikle, gördüğümüz gibi buna benzer seramik türü, benzer geniş alanlarda yeterince bulunmaktadır. Hepsinden önce, Hazarın Don şehirlerinin malzemeleri arasındaki, göçebe unsurlarla bağlantılı olan materyalleri, Doğu Avrupa’da bulabiliriz²⁹. Bundan başka bu tür seramikler “ Bataklık “ olarak adlandırılan Yangikent (Yenikent-çevirmenin notu) grubunda Sırderya’da S. P. Tolstov tarafından bulunmuştur³⁰. Burada 1946 yılında Harezmi gezisinde Djankent (Cankent-Yangikent), Kuyuk-Kesken-Kala ve Büyük Kuyuk-Kala şehirleri incelenmiştir. S. P. Tolstov “Bataklık” şehrinin Oğuzlara ait olma fikrinin güncel araştırmaların çoğunda devam ettiğini dile getirmiştir. Yine seramiklerin bir diğer tipi de düz ve paralel seramiklerden oluşan materyaller olup, Orta Sırderya’da (Otrar) bulunmaktadır. Orta Sırderya bölgesindeki Peçeneklerin yerleştiği bölge olduğu görüşü, geleneksel olarak kabul edilmiştir³¹. Her iki düşünce de, günümüz şehirlerinde bulunan seramik malzemelere ve Doğu Avrupa’daki Oğuz-Peçenek grubu seramiklerine dayanmaktadır.

Bizim görüşümüze göre, Oğuz dünyasını, göçebe, yerleşik ve yarı yerleşik unsurlar şeklinde ayırmak gerekir. “Oğuz Dünyası” terimi ile biz, Asya ve Avrupa’daki kabilelerin kültürel, politik ve etnik karışım sürecini ve Oğuzların batıya göçünü anlıyoruz.

Birçok etnik unsurdan oluşan Oğuz dünyası muhtemelen, S. P. Tolstov’un da ileri sürdüğü gibi bünyesinde sadece göçebe hayvancılığını barındırmıyordu. O, hayvancılık, balıkçılık ve çiftçiliğin varlığını, göçebelerin yerleşik hayata geçme işareti olarak saymamıştır. Eski tür ekonomi şekli kendini sadece ekolojik dengesi (yoksul) bozuk olan Sırderya deltasında muhafaza etmiştir³².

Oğuz dünyasının göçebe unsurlarının farkı, gömülme şeklinin kurganlardan nispeten daha iyi öğrenilmiş olmasıdır. Buna karşılık yerleşik ve yarı yerleşik Oğuz yaşam tarzı öğrenilmeye yeni başlanmıştır. Sırderya Nehrinin kuruması nedeniyle ekolojik felaket olmuş ve nehrin kenarındaki küçük şehirler kaybolmuştur. Şehir halkının bir bölümü Harezmi’ye (Kerder)³³, bir bölümü daha batıya göç etmiş ve bir bölümü ise kaldıkları yerlerde Oğuzlara boyun eğmişlerdir. Sırderya kıyısı Oğuz boyları birliğinin merkezi durumuna gelmiştir. Bunun için “Bataklık” şehirden batıya gidenlerin, hakikaten Oğuz olup olmadığını ve onların Oğuzlarla ve Cetiasar medeniyeti ile bağlantılı veya yakınlığı olup olmadığını kesin olarak bilemediğimiz için, biz bunları temkinli olarak yerleşik veya yarı yerleşik Oğuzlar olarak adlandıracağız.

²⁷ M.G. Magomedov, Obrazovaniye Hazarskogo Kaganata. M, 1983. s. 124.

²⁸ S.A.Pletneva, Srednevekovaya Keramika Tamanskogo Gorodişa // Keramika i Steklo Drevney Tmutarakani. M, 1963. s. 30, Resim. 16.

²⁹ Pletneva, 1959. s. 230-242.

³⁰ Tolstov, 1947. s. 57-67.

³¹ Akişev, Baypakov, Yezakoviç, 1972. s. 190.

³² Tolstov, 1947. s. 99.

³³ Gudkova, 1964. s. 140.

Bununla bağlantılı olarak, Oğuzlara ait unsurların, şehir ahalişi birliğinden ayrılmış olma ihtimali bizim tarafımızdan ortaya konulmuştur³⁴. Hazar Kağanlığı'nın batı sınırını müdafaa eden, özellikle " Sarkel " şehri ve kalesinde Oğuzların bir garnizon kurdukları fikri enteresandır³⁵. Hazar Kağanı İosif (Yosif) in Kurtuba Emiri Hasday İbn-i Şoprut'a yazdığı mektuptan, Harezmi Müslümanlarının onu koruduğunu bilmekteyiz. Bu bağlantıdan, Hazar Kağanının "El- Arsiya" olarak adlandırılan askerlerinin, Oğuzlara mensup oldukları tahminini ortaya koyabiliriz. Bu tahmin Oğuzların X. yüzyılda Volga deltasına nüfuz etme yolunu açıklamaktadır. M. A. Artamonov "El- Arsiya"nın kökeninin yeterince araştırılmadığını belirtir ve bunların Hazarlara hizmet eden göçebe Türkler olma ihtimalinin inkâr edilemeyeceğini savunur³⁶.

Buna bağlı olarak Moşaik şehrinde bulunan mezarlıkta, Müslüman bir çocuğun tipik Oğuz kaplarıyla birlikte gömülmesine bakmak gerekmektedir. Bu gömülme şekli Hazar Kağanlığı zamanına aittir. Bu da bize, bu mezarların Oğuz şehirlerindeki gibi oluşumlarının, ya Hazar Kağanlığı'nın son aşamasında ya da hakanlığın yıkılışından hemen sonra olduğunu yorumlamamıza imkân vermektedir³⁷.

Oğuzlar ve Hazarlar ortak bir dil meydana getirerek, batıdan doğuya kısaçak gibi akın yapan Peçenek sürülerine karşı Volga deltasını korumak için bir birlik oluşturdular³⁸. Onlar, muayyen bir arazide kendi varlıklarını sağlamlaştırdılar. Sınırlı nehirlerin bulunduğu küçük çayırarda ve zengin otların olduğu arazilerde hayvancılıkla uğraşip yüzyıllarca yaşadılar. Ayrıca kış için stok da yaptılar. Büyük ihtimalle, bu şartlar, onların yerleşik hayata geçiş sürecini hızlandırmıştır. Samosdelska ve Moşaik şehirlerinin halkı ile Oğuz unsurlarının özellikle de paralı askerlik yapan Oğuzların bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen nehir kenarında yer alan ve Hazar başkentini kuzeyden doğuya kuşatan bugüne kadar bulunamamış pek çok Oğuz kampları mevcuttur.

Niçin özellikle Oğuzlar? Ve niçin göçebe olmayanlar ya da yarı yerleşikler? Oğuzlar Aşağı Volga'da çoktan beri vardılar ve çok sayıda kurgan ve mezarlıkları Volga'nın sağ ve sol kıyılarında mevcut idi. V. A. İvanov ve G. N. Garustoviç Oğuzların birlik kurabildiklerini ve Hazarlar zamanında, Volga'nın sağ kıyısında kendi tarzlarında bir köprü yaptıklarını tahmin etmişlerdir³⁹. Ancak birincisi Volga deltasının şartları tümüyle göçebe hayat şartlarını taşımaya uygun değildi. Mesela Samosdelska şehri malzemelerinin göçebelere ait değil, yarı

³⁴ D.V. Vasilyev, T.YU. Greçkina, E.D. Zilivinskaya, İssledovaniya na Samosdelskom Gorodişe (K voprosu ob Oguzskih Drevnostyah v Delte Volgi // Arheologiya Urala i Povoljya : İtogi i Perspektivi Uçastiya Molodih İssledovateley v Reşenii Fundamentalnih Problem Ranney İstorii Narodov Regiona. Yoşkar-Ala, 2003.s.134 ; Vasilyev D., Preliminary results of researches on Samosdelska site in connection with oguz problem European Association of Archaeologists. 9th Annual Meeting. Final Program and Abstracts. S. Petersburg, 2003. p. 29.

³⁵ M.A. Artamonov, İstoriya Hazar. S.Petersburg, 2001. s. 414, 419, 423-424.

³⁶ Artamonov.2001. s. 553-555.

³⁷ D.V. Vasilyev, Novıye İssledovaniya na Gorodişe Moşaik // Arheologiya Nijnego Povoljya na Rubeje Tısayçeletiy. Materialı Vserossiyskoy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii, Astrahan, 2001. s. 48-54.

³⁸ G.N. Garustoviç, V.A. İvanov, Oguzı i Peçenegi v Yevraziyskih Stepah , Ufa, 2001. s. 107.

³⁹ Garustoviç, İvanov, 2001,Ufa, 2001. s. 107-108.

göçebelere özellikle Aşağı Sırderya'daki "Bataklık" şehri halkının maddi kültürüne çok yakın olduğunu söyleyebiliriz. İkincisi Aşağı Sırderyadaki Oğuzların, "Bataklık" şehri olarak adlandırılan yerdekilerin çoğunun VIII. yüzyıllarda Sırderya'nın (onların yaşadığı kolunun) kurmasıyla bağlantılı olduğunu biliyoruz. Bu ekolojik felaket sonucunda Oğuzlar daha güneye ve daha batıya ve Kuzey Harezm'e Üstyurt'a göç ettiler. Böylece iklim ve doğal şartları yaşam için uygun yer aramaya başladılar ve Volga deltasına geldiler.

Hazar Kağanlığı'nın son zamanlarında, Samosdelska şehrinde Oğuzların sık olarak iskan edilmiş olduğunu ve bunların Hazar Kağanı'nın hizmetinde olarak devletin doğu sınırını Peçenek akınlardan korumuş olduklarını varsayabiliriz. Bundan sonra da şehre Oğuz iskanı devam etmiş, yazları sayıları azalmış, kışları ise sayıları çoğalmıştır.

Oğuzların Volga'ya daha önceki göç dönemlerinde (IX-X. yüzyılın ilk yarısı) anlaşılan, şehrin temel ahalisinin Bulgarlar'dan oluştuğudur. Samosdelska şehrinin alt tabakalarında Bulgarların yerleşik hayata geçişiyle bağlantılı çadır evlerde, genel Türk tipindeki gösterişsiz ve Oğuzların süssüz yapışkan seramiklerinin varlığı bunu kanıtlamaktadır.

Kazıların sonucundan, XI. yüzyılda şehrin daha fazla bayındır bir duruma geldiğini anlıyoruz. Ayrıca yine bu kazı sonuçlarından Ortaçağ seyyahı tüccarı ve yazarı olan Ebu Hamid El Gırnati'nin de "Guzlar" şehri diye adlandırdığı şehrin, efsanevi Saksinler'e ait olabileceği tahmin edilebilir⁴⁰.

Samosdelska şehri ahalisinin içinde X-XII yüzyıllarda Oğuz unsurlarının varlığını daha önce söylemiştik. G. A. Fedorov'un M. İ. Artamonov, F. Vestberg ve B. N. Zahoder'e atıfta bulunarak yazdığı düşüncesine göre; Saksin şehrinin, İtil bölgesinin yeniden onarılmasıyla Hazarların son başkenti olduğuna inanmak için yeterince inandırıcı sebep vardır⁴¹. El Gırnati'nin gözlemleri, bu bakış açısını doğrulamaktadır. El Gırnati, Saksin şehrinde her birinin kendi emirliği olan 40 "Guz" kabilesi olduğunu haber vermektedir. Onların, içine 100 adam alabilen ve geçeden yapılan muazzam çadırların bulunduğu büyük evleri vardır. El Gırnati bundan başka şehir halkının arasında Bulgar, Suvar, Hazar (Hazar Kağanlığı'ndan kalan) unsurlarının olduğundan bahseder. Burada her boyun kendi camileri ve kendi mahalleleri vardır⁴². Bundan başka Gırnati, mağrib ülkeleri ve diğer ülkelerden gelen binlerce tüccarı Saksin'de gördüğünü ve Saksin ile bu ülkeler arasında hatırı sayılır bir yoğunlukta ticari bağ olduğunu belirtmektedir. El Gırnati kendisi de tüccar olarak, ticari ihtiyaçtan dolayı Saksin'e gelmiştir. Son yıllardaki kazıların bulgularına göre X.-XIII. yüzyıllarda Samosdelska şehri halkının temel unsurunun Bulgar ve Oğuz unsurlardan oluştuğunu ve Saksin şehrine de büyük ihtimalle yayıldığını kesin olarak söyleyebiliriz.

⁴⁰ Al-Garnati o Guzah, Peçenegah, Hazarah i Bulgarah // İz Glubını Stoletiy, Kazan, 2000. s. 98–99.

⁴¹ G.A. Fedorov-Davidov, Koçevniki Vostočnoy Yevropı pod Vlast'yu Zolotoordnskih Hanov, M, 1966. s. 208.

⁴² Al-Garnati,2000, s. 98–99.

G. A. Fedorov Davidov, Saksin şehrinin Aşağı Volga'daki konumunu, çok sayıda doğu kaynaklarının şehir hakkında analiz edilmiş ifadelerine dayanarak inandırıcı bir şekilde açıklamıştır⁴³. Fakat O, Saksin şehrinin Moğol istilasından çok önceleri mevcut olmadığını, daha XII. yüzyılda yerel göçebe grupların Aşağı Povolje'de kendi " Polovest-Kuman" denilen isimlerini şehre verdiklerini savunmuştur⁴⁴. G. A. Fedorov Davidov yerel grupların Aşağı Povolje ile Moğol öncesi zamandaki Aşağı Volga halkının ekonomik karakterinin ayrılmasının ayrıca özenli bir araştırma konusu olduğunu savunur.

G. A. Fedorov Davidov, doğu yazarlarının Saksin şehri hakkındaki ifadelerinin yanı sıra, Saksin şehrini bilen Rus ve Macar kaynaklarının ifadelerini de gözden geçirmiştir⁴⁵.

M. İ. Artamonov, Saksin şehrinin yerleşimini, son Hazar başkenti yerleşimi ile bağlantılandırır. Bu düşünceye göre; Saksin şehri, İtil bölgesinin yeniden onarılmış yeridir⁴⁶. M. İ. Artamonov, Hazar başkentini günümüzdeki Astrahan ve Aktübe şehrinin sol kıyısında bulunan Selitrenno bölgesinde aramayı önermiştir⁴⁷. Altınordu sahasında Selitrenno şehrinin tahmin edilen yerleşim yeri, iki büyük bozkır devletinin başkentinin varlığı ile bağlantı kurulmasına imkân vermiştir. G. A. Fedorov Davidov buna benzer geleneğin, Saray şehri ile Saksin şehrinin özdeşleşmesinin ilk defa XIV-XV. yüzyıllarda Arap literatüründe olduğunu altını çizmiştir. XX. Yüzyıldaki birçok araştırmacı, Saray şehrinin Saksin'in yanında veya onun yerinde kurulduğunu belirtmişlerdir⁴⁸. Saray şehrinin yanında ve İtil'de etrafı suyla çevrili olan Summerkent hakkındaki ifade ve belgeler tümüyle kabul görmüştür. G. A. Fedorov Davidov Hazarların İtil şehrinin, Guzların Saksin şehrinin ve Altınordu'nun Saray şehrinin tek bir hat üzerinde olduğu fikrinin doğmasında bu belgelerin önemli rolünün olduğunu yazmıştır⁴⁹. Fakat O, bugüne kadar Selitrenno şehri bölgesinde, Altınordu başkentinden daha eski bir şehrin oluşumuna dair hiçbir belge bulunmadığını belirtmektedir.

Buna karşı olan tek kanıt, L. N. Gumilev tarafından bulunan, Volga – Ahtuba bölgesinin karşısındaki Selitrenno şehrindeki Hazarlar zamanına ait seramik parçaları olabilir⁵⁰. Fakat yazarın teşebbüsü ile çok fazla miktarda olmayan, şehrin günlük seramik kalıntılarının özdeşleşmesi yeterince mümkün görünmemektedir.

A. V. Şevçenko, Astrahan bölgesinde, Han-Tübe mezarlığında bulunan kafatasları serisinin karakteristik ve kronolojik bazı özelliklerini gözden geçirmiş ve bunların E. V. Şnaynştayn'ın XIV. yüzyıla ait bulduğu kafataslarına benzemediğine

⁴³ G.A. Fedorov-Davidov, Gorod i Oblast Saksin v XII-XIV.vv // Material İnituta Arheologii, № 169. 1969. s. 253-261.

⁴⁴ Federov-Davidov, 1969, s. 260.

⁴⁵ Federov-Davidov, 1969, s. 260.

⁴⁶ Artamonov, 2001, s. 609.

⁴⁷ Artamonov, 2001, s. 519-562

⁴⁸ Federov-Davidov, 1969, s. 261.

⁴⁹ Federov-Davidov, 1969, s. 261.

⁵⁰ L.N. Gumilev, Otkritiye Hazari, M, 2001. s. 58-59.

dikkat çekmiştir⁵¹. Fakat O, Zlivkin mezarlığında, özellikle Hazarların Sarkel mezarlığında gömülü bulunan kafataslarıyla benzer olduğunu belirtmiştir⁵². Buna dayanarak A. V. Şevçenko, bulunan mezarlıkları antropolojik özelliklerine ve gömülme tarzlarına bakarak, Hazarlar zamanından kalan Saksin şehri halkının tipik Altınordu ve Müslüman mezarlığından farklı olduğunu tahmin etmiştir⁵³. Fakat O, M. İ. Artamonov'un Selitrenno şehrindeki İtil yerleşimi hakkındaki fikrine, Hazar şehirleri arasındaki uzaklığa ve Arap kaynaklarındaki mesafelerin günümüzdeki rakamlarla tam uyuşmadığı için itiraz etmektedir. Seyahatlerin gün olarak ölçülmesi çok fazla subjektif olduğundan, normal şartlarda İtil yerleşimini ve (ayrıca Saksin) Selitrenno bölgesini de ilave ederek, örneğin Semender'den (Kızılyar bölgesinde) Volga deltasındaki Hazar başkentine olan mesafe minimum 3-4 gün (150-180 km) dır⁵⁴. Volga deltasında yer alan ve bizi ilgilendiren Samosdelska şehri ile Han-Tübe Mezarlığı arasındaki mesafe yaklaşık 20 km'dir ve bu iki tarihi obje de Volga deltasında yer almaktadır.

Hazar başkenti olan İtil şehri, Ortaçağ Arap tarihçilerinin tasvirlerine göre, son Hazar Kağanı İosif (Yusuf) tarafından kurulmuştur. Bu değişik tasvirler, zaman zaman birbirini tutmamaktadır. Mesela, El- İstahri, diğer yazarlar gibi şehrin iki parçadan oluştuğunu ve nehrin iki yakasında yer aldığını yazmaktadır. Şehrin batı yakasında kağanın ordusu ve yakınları yaşamaktadır. Bu bölgenin büyüklüğü yaklaşık 1 fersah (5-6 km) olup, çevresi surlarla çevrilidir. Şehrin binaları dağınık haldedir. Konutların bazıları keçe çadırlardan bazıları ise balçıktan yapılmıştır. Yerleşim yerinde pazar ve hamamlar vardır. Halkın içinde çok sayıda (10. 000 den fazla) Müslüman olmakla birlikte, bunların yaklaşık 30 camisi vardır. Kağanın sarayı kıyıda uzakta olup, tuğladan yapılmıştır. İtil'in doğu yakasında Müslümanlar ve tüccarlar yaşamakta ve bunların malları bulunmaktaydı. Diğer kaynaklar, şehrin, kağanın tuğla şatosunun bulunduğu adada yer aldığı konusunda hemfikirdir. Şehrin diğer bölgesi ise, nehir kıyısında olup, kıyı ile ada asma köprü ile birleştirilmiştir.

El-Mesudi de El- İstahri gibi kendi eserini X. yüzyılda yazmıştır. El Mesudi, Hazar Kağanı'nın yaşadığı, İtil şehrinin Türk ülkelerinden gelen büyük nehirlerle 3 kısma ayrıldığını belirtmektedir. Şehir nehrin iki yakasında bulunmaktadır. Nehrin ortasında bir ada bulunmakta ve kağanın sarayı bu adada yer almaktadır. Kağanın şatosu bu adanın kenarında yer almaktadır. Ada ile kıyıyı bağlayan bir köprü bulunmaktadır. Hazar Kağanı Yosif'in mektupları şehrin üç parçadan oluştuğunu belirtmekte ve El Mesudi'nin fikrini doğrulamaktadır. Bu mektupta Kağan "Bil ki ben bu nehirde yaşıyorum, her şeye kadir olanın yardımıyla burada 3 şehir kuruldu" diyerek 3 şehirde yaşadığını belirtmiştir. Bu üç şehirden birinde (Kağanın doğduğu şehirde) Kağan'ın hanımı yaşamaktadır. Bu şehrin uzunluğu ve genişliği 50 ye 50 fersah olup yuvarlak bir şekildedir. İkinci şehirde Müslümanlar, Hristiyanlar ve çeşitli milletlerden köleler yaşamaktaydı. Buranın büyüklüğü ise enine ve boyuna 8 X 8 fersaktır. Üçüncü şehirde kağan, oğulları ve

⁵¹A.V. Şevçenko, Antropologičeskaya Haraktera Srednevekovogo Naseleniya Nizoy'jev Volgi(Po kraniologičeskim Materialam iz Mogil'nika Han-Tyube) // İssledovaniya po Paleoantropologii i Kraniologii, SSSR. L., 1980. s. 139.

⁵²Şevçenko, 1980, s. 159.

⁵³Şevçenko, 1980, s. 167.

⁵⁴Şevçenko, 1980, s. 166-168.

hizmetçileri yaşamaktadır. Burası ise enine ve boyuna 3 x 3 fersah olup yuvarlaktır. Surlar arasından nehir akmaktadır.

İtil şehri, diğer bozkır şehirleri gibi, yazları Volga boyunca kuzeye doğru giden, kışları ise kağanın bulunduğu civara geri dönen göçebelere olmaktadır. Bu şehrin sabit bir şehir olmamasından dolayı, seyyahların görüşlerinde farklılıklar bulunmaktadır. Bunun yanında deldadaki nehir yatakları da düzenli olmamakla birlikte, bu yataklar sürekli değişmektedir. Muhtemelen, El- İstahri'nin de dediği gibi, şehri iki bölüme Volga Nehri ayırmıştır. Bu iki bölümden biri, daha bir kanalla ikiye bölünmüş ve böylece kağanın sarayının bulunduğu üçüncü parça ortaya çıkmıştır. El Mesudi, bu şehri X. Yüzyılda böyle tasvir etmiştir. Ancak şehrin hızla büyüme ihtimalini reddetmek yanlıştır. Çünkü şehir ilk önce Volga'da sadece şato ve kaleden ibaretti. Ancak sonraları şehir ticaret ve zanaat ile nehrin diğer kıyılarında hızla büyümüştür.

Bu bağlamda, İtil şehrinin yerleşiminin, özellikle Samosdelska şehrinde bulunduğu ihtimali kuvvetlidir. Bundan başka, hava fotoğrafları çekimi ile şehrin iç kalesindeki üçgen tuğlaları (2,20 x 2,50 x 1,70 metre boyutunda) daha iyi tespit edilmiştir. Şehirdeki tuğla kalenin varlığı, Samosdelska şehrinin alt katmanının, İtil şehrine ait olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Sonuç

Saksin'in maddi kültürü, Rus yazarlar tarafından Kuman kültüründen açık ve net olarak ayırt edilmiştir. Bizim görüşümüze göre ise temelde Oğuz ve Bulgar maddi kültürüyle biçimlenmiştir. Bu durum, G. A. Fedorov Davidov'un Saksin isminin yayılışıyla ilgili düşüncesine karşı gelmektedir.

Samosdelska şehrindeki bulgular, S. P. Tolstov'un yarı yerleşik Oğuzların çiftçilik, hayvancılık ve balıkçılık ile uğraştıkları düşüncesini desteklemektedir. Samosdelska şehri Bulgarları ise şehirde ticareti organize eden ve eşya getiren kuryeler rolünü üstlenmişlerdir. El Gırnati'nin de yazdığı gibi şehir, Oğuzların politik egemenliği altında olmasına rağmen, şehirdeki Bulgarların maddi kültürünün anlamı daha ileri düzeyde olmuştur.

Yukarıda söylenenlere göre; Doğu Avrupa'da sadece göçebe Oğuzların değil, yerleşik ve yarı yerleşik unsurların da, çok kabileli Oğuz dünyası içinde olduğunu tahmin etmek mümkündür. Biz bu Volga deltasındaki, Moğollar dönemine kadar olan yarı yerleşik unsurları, Sırderya'daki Oğuzların bir parçasının Aşağı Povolje'ye gelmesinin sonucu olarak sayıyoruz. Bunlar esasında Hazar Kağanlığı'nın halkıdır. Samosdelska şehri şüphesiz, IX. yüzyıldan daha geç kurulmamıştır. Ancak Hazarların hangi meşhur ahalisine bağlı olduğu sorusu cevapsız kalmıştır. Biz bu Samosdelska şehrinin, Hazarların son başkenti ile bağlantılı olduğu ihtimalini ortadan kaldırmıyoruz. Ancak bu tez ileriki yıllarda, bulgulara ve daha sağlam delillere ihtiyaç duymaktadır. Anlaşılan, şehrin tarihini araştırmak için şehirde araştırmaların devam etmesi ve daha da artırılması gerekmektedir.

Biz, daha XI-XIII. yüzyıllarda Samosdelska şehrinin, Oğuz ve Bulgarların yerleştiği Saksin şehriyle bağlantısı olduğunu tahmin etmekteyiz. Şehrin oluşumunun son etabında, Moğol istilasına kadar, iki kültürün karşılıklı olarak birbirine tesir etme süreci gözlemlenmektedir.

XIII. Yüzyılda şehir, Moğollar tarafından ele geçirilmiş ve yağmalanmıştır. Burada, Volga deltasında Summerkent şehri hakkındaki “Rubruk” sözünü anımsamaktayız. Volga'nın orta kolunda Summerkent adında, ancak suya karşı seti olmayan bir şehir yer almaktadır. Dolayısıyla sular taşıdığında şehrin etrafı sularla çevrilmekteydi. Şehir işgal edilmeden önce, 8 yıl Tatarların hâkimiyetinde kalmıştır. Burada “Alan ve Sarratsin” boyları yaşamaktaydı⁵⁵. Altınordu döneminde şehir arazisindeki yerleşim yerleri önemli ölçüde azalmıştır⁵⁶. XIII. yüzyılda Aşağı Volga'da yeni devletin (Altınordu) başkenti olan şehir, burada büyük ve kalabalık, fakat eski ticaret merkezi ile rekabet edemeyen bir şehir olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

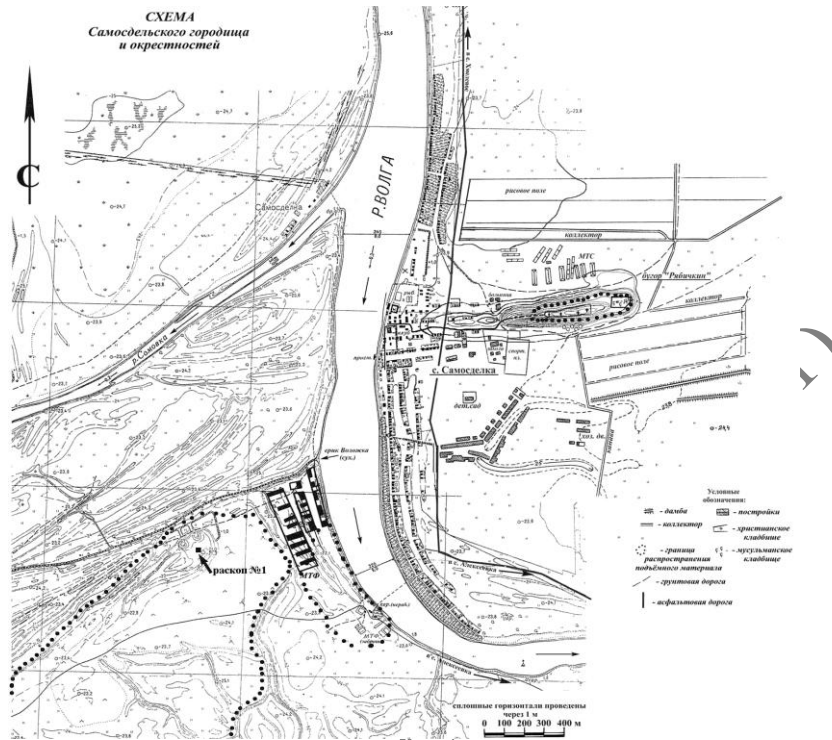
XIV. yüzyılda Zekeriya Kazvini'nin de yazdığı gibi, Saksin şehri şu anda sular altında kalmış ve şehirden hiçbir iz kalmamıştır. Ancak yakınında Saray-Berke adı altında bir başka şehir ortaya çıkmıştır. Bu şehir ülkenin başkentidir⁵⁷.

Bununla beraber şehrin yaşamını, tarihini, gelişme ve çökme zamanlarını ortaya çıkarma işi, geleceğin işidir.

⁵⁵ Puteşestviya v Vostoçnniye Stranı Plano Karpini i Rubruka, M, 1957. s. 185.

⁵⁶ T.YU. Greçkina, D.V. Vasilyev, Predvaritelniye İtogi İssledovaniy na Samosdelskom Gorodişe v Delte Volgi// Arheologiya Nijnego Povoljya na Rubeje Tısyaçeletiy. Materialı Vserossiyskoy Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii, Astrahan, 2001. s. 43.

⁵⁷ Federov-Davidov, 1969 s. 261.

Resim 1. Samosdelska Şehri ve Civarının Şeması

Resim 2. Samosdelska Şehrinin Kuş Uçuşu Yükseklikten Görünüşü

Resim 3. Tsimliyanska Şehrinin Sağ Kıyısı. O. Fedörov'un Restorasyonu

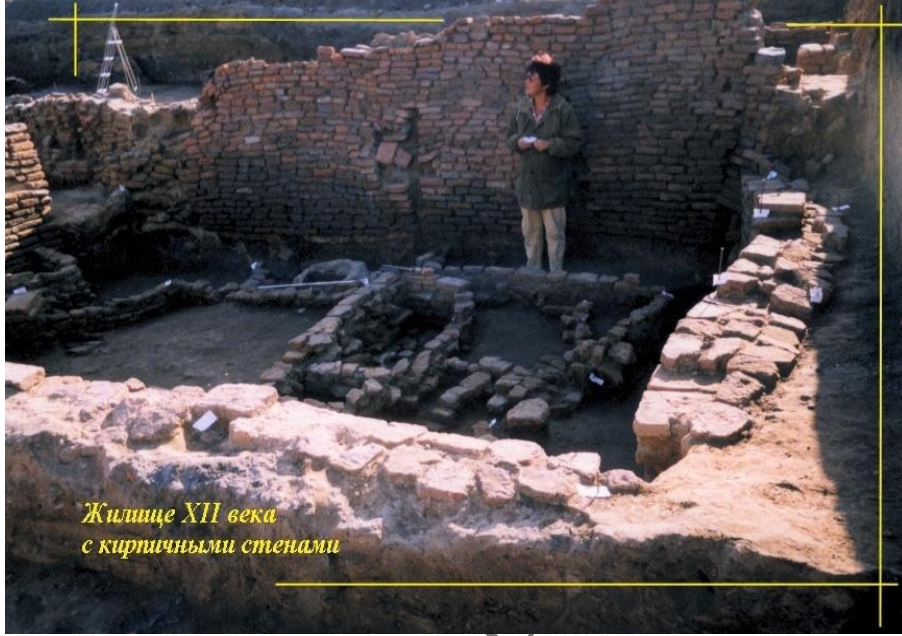
Resim 4. Kazıların Güneyindeki 1 Numaralı Yer Altı Barınağı

Resim 5. Kismen Harap Olmuş Odalar

Resim 6. Şehrin En Eski Kültürel Tabakası (Erken Orta Çağa Ait)

*Жилище XII века
с кирпичными стенами*

Resim 7. XII. Yüzyıla Ait Kerpiç Duvarlı Bir Konut

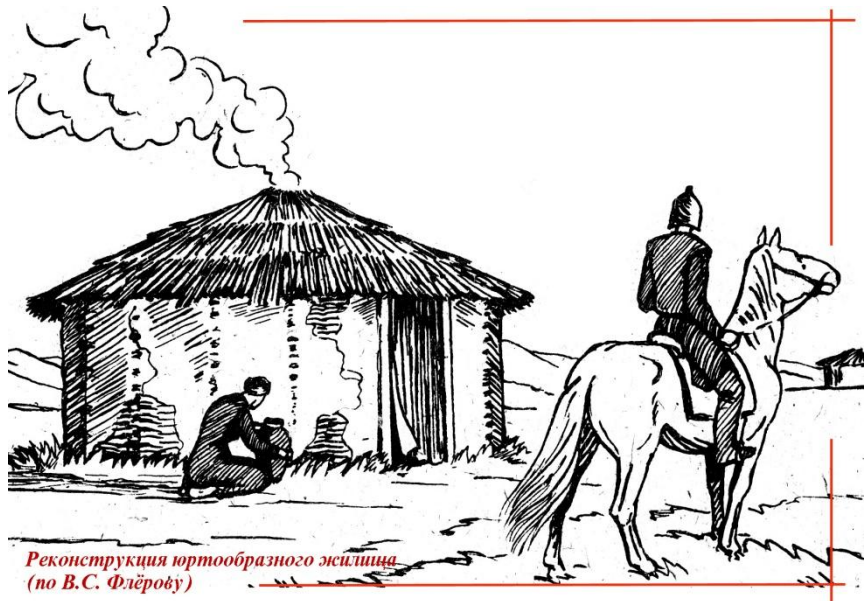
Руины жилища XII века

Resim 8. XII. Yüzyıl Konutlarının Harabeleri

Resim 9. Astrahan Valisi A.A. Jilkina, Samosdelska Şehrini Ziyaret Ederken

SAÜ Fen Edebiyatı

*Реконструкция юртообразного жилища
(по В.С. Флёрову)*

Resim 10. V.S. Flörov'a Göre Çadır Tipi Evlerin Restorasyonu

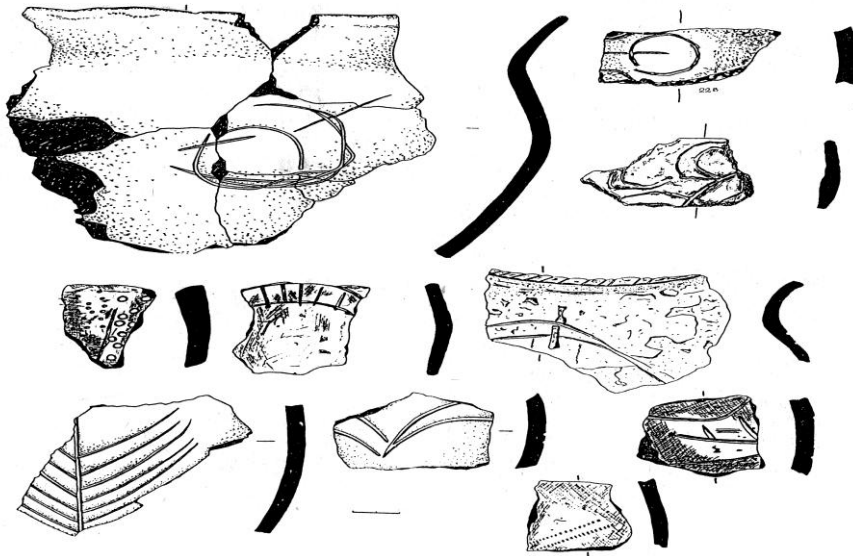

*Процесс реконструкции
юртообразного жилища IX-X вв.*

Resim 11. IX. ve X. Yüzyıla Ait Çadır Tipi Evlerin Restorasyon Süreci

Resim 12. IX. ve X. Yüzyıl Çadır Tipli Evlerin Yeniden İnşası

Resim 13. Çeşitli Kap Kacak rnekleri

Resim 14. Toprak Kap

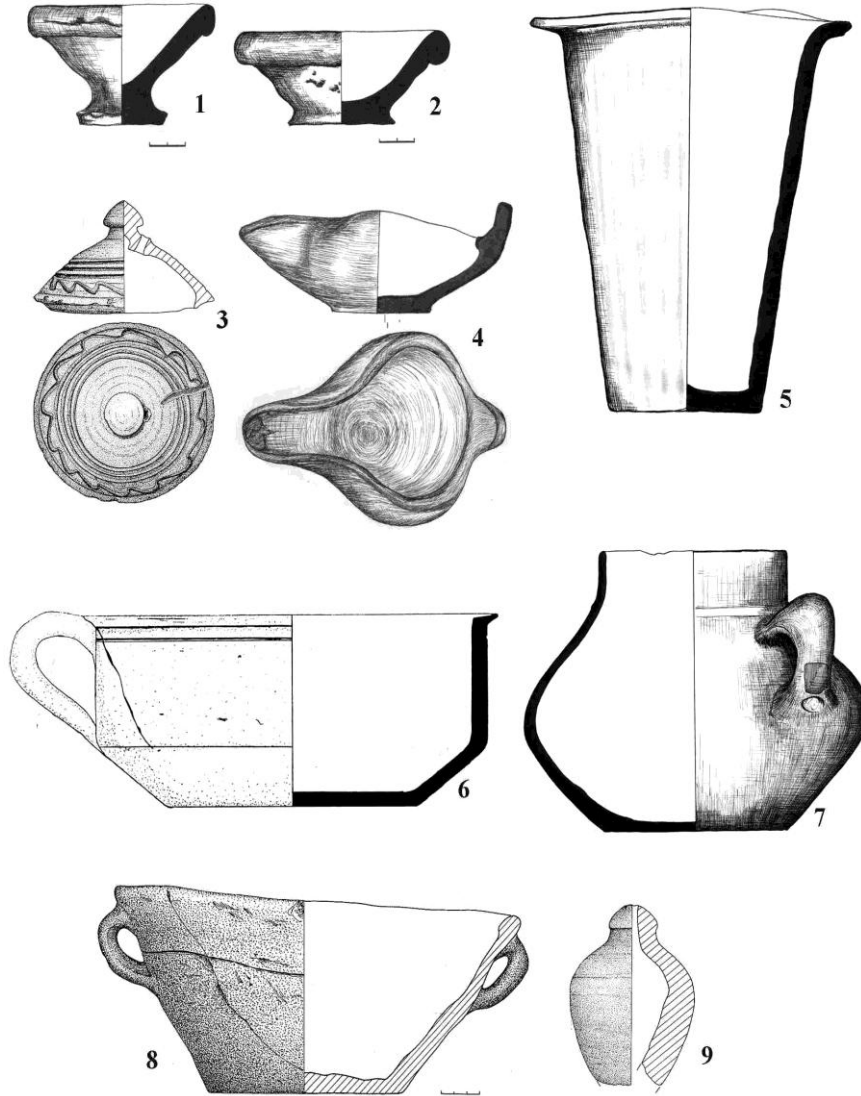
SAÜ Fen Edebiyat

Resim 15.Çeşitli Süslemeler

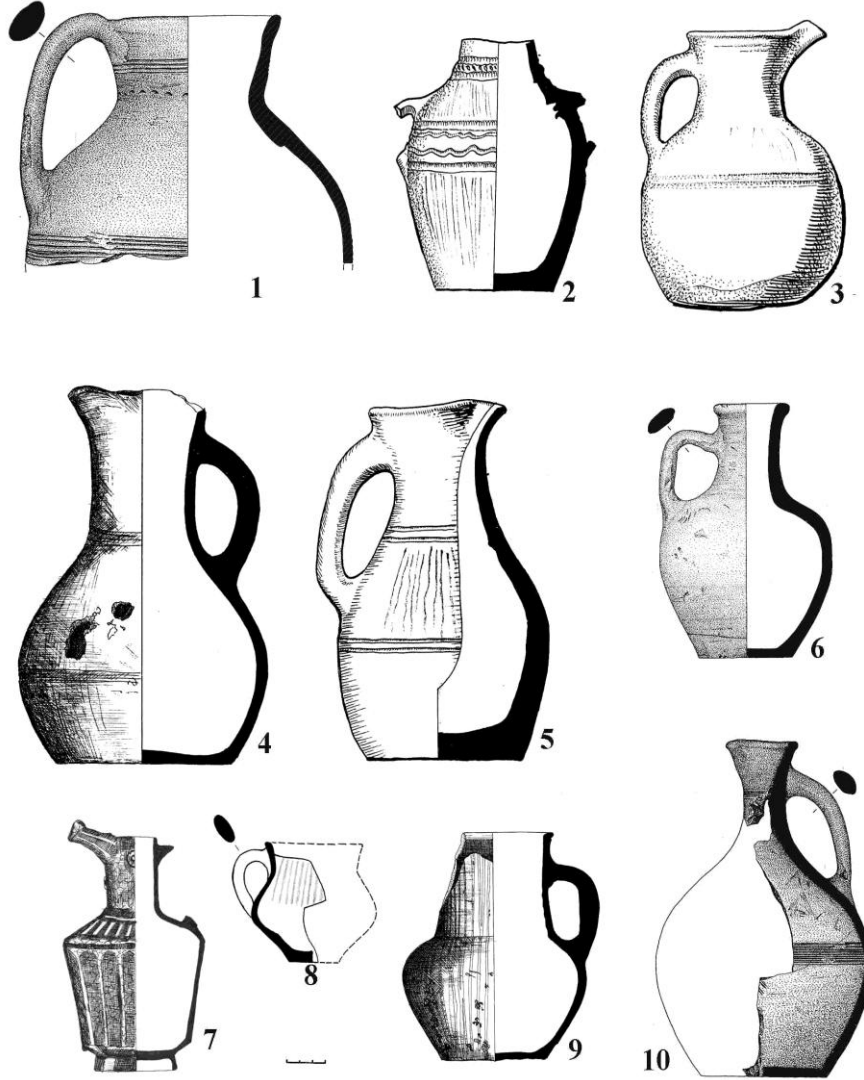
Resim 16. Çeşitli Kap Kacaklar

Красноглиняная гончарная керамика Самосдельского городища

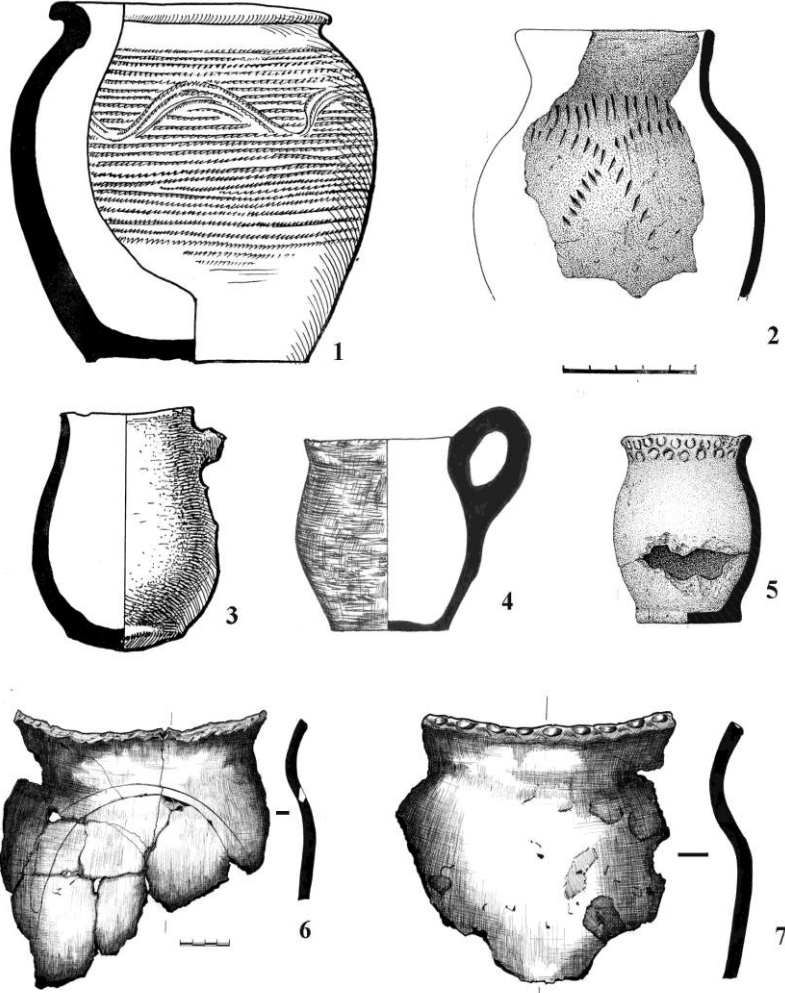
1, 2 - миниатюрные чашечки 3 - крышка; 4 - светильник;
5 - тувак; 6 - миска с ручкой; 7 - кружка; 8 - таз-тагора;
9 - сфероконус.

Resim 17. Samosdelska Şehrinin Kırmızı Çamurdan Yapılmış Seramikleri:
1-2- Küçük Fincanlar , 3-Kapak, 4- Lamba, 5- Tercüme Edilemedi , 6- Saplı Çanak,
7-Sürahi, 8- Leğen,Tas, 9-Tercüme Edilemedi.

Гончарные сосуды Самосдельского городища
 сероглиняные - 2, 4, 5
 красноглиняные - 1, 3, 6, 8, 9, 10
 кашинный поливной - 7

Resim 18. Samosdelska Şehrinin Toprak Kapları: Gri Çamurdan Yapılanlar: 2-4-5,
 Kırmızı Çamurdan Yapılanlar : 1-3-6-8-9-10, Lapa ve Sulu Olanlar: 7

Лепные сосуды Семосдельского городища

1- черноглиняный с доводкой на круге; 2, 6, 7 - фрагменты сероглиняных горшков; 3, 4 - красноглиняные кружки; 5 - сероглиняный горшок

Resim 19. Samosdelska Şehrinin Yapışkan Kapları: 1- Kara Çamurdan, 2-6-7- Gri Çamurdan Yapılan Çömlek Parçaları, 3-4- Kırmızı Çamurdan Yapılan Sürahiler, 5- Gri Çamurdan Yapılan Çömlekler

SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2008-1)